

Col·lecció «*El que sabem de ...*»

ARTICLES DE SUPORT A LA DOCÈNCIA

La lexicografia

Santillana

Cristina Gelpí Arroyo

Barcelona (1967). Doctora en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona (1997), és professora del Departament de Traducció i Filologia (Secció Lingüística) de la Universitat Pompeu Fabra. També és membre de l'Institut Universitari de Lingüística Aplicada de la mateixa Universitat. La seva activitat docent i de recerca s'ha orientat cap a les àrees de la lexicografia, la traducció jurídica i l'anàlisi del discurs.

Objectius i continguts

L'objectiu d'aquesta col·lecció és elaborar un conjunt d'estats de la qüestió, en forma d'articles, sobre els temes de l'àrea de llengua i literatura catalanes que tenen una especial rellevància amb vista al seu ensenyament. Els articles s'ordenen en dues sèries, una de llengua i l'altra de literatura, i en cada una s'agrupen en tres apartats (tema general, tema monogràfic i tema aplicat).

La lexicografia

Cristina Gelpí Arroyo

Resum

Els diccionaris i altres repertoris lexicogràfics són un instrument de treball important en àmbits molt diversos, des de la didàctica de les llengües fins a la traducció automàtica o les relacions internacionals. Són, des de temps remots, un instrument utilitzat per molts sectors de població per resoldre tasques molt diverses, que poden anar des de la redacció de textos en llengua estrangera fins a la resolució de mots encreuats.

Però per fer funcionar un diccionari amb èxit cal un aprenentatge específic. Cal que l'usuari que consulta un diccionari sàpiga prèviament i explícitament quina informació hi trobarà, com la trobarà, per a què li servirà i com l'haurà de fer servir. Per aquest motiu, es fa necessària la descripció dels diccionaris, que es pot abordar des de l'estudi, d'una banda, dels elements que són previs a la seva elaboració i, de l'altra, des dels nivells estructurals en les quals es presenta la informació.

Í n d e x

- 1.** La lexicografia com a matèria de la lingüística aplicada
- 2.** Supòsits metalexigràfics: àmbits d'estudi de la lexicografia
 - 2.1** Tipologies, finalitats i funcions
 - 2.1.1 Les tipologies lexicogràfiques
 - 2.1.2 El punt de vista de l'usuari
 - 2.1.3 Les funcions lexicogràfiques
 - 2.2** Estructures lexicogràfiques
 - 2.2.1 La hiperestructura
 - 2.2.2 La macroestructura
 - 2.2.3 La microestructura
 - 2.2.4 La iconoestructura
 - 2.2.5 Les estructures d'accés

La lexicografia com a matèria de la lingüística aplicada

Un diccionari, un vocabulari, un lèxic o un glossari són, per naturalesa, productes polièdrics. El valor de qualsevol d'aquests productes, que denominem lexicogràfics, és múltiple, perquè són múltiples els punts de vista des dels quals es poden descriure.

Per exemple, un diccionari es pot concebre com un producte **històric**, tenint en compte que descriu l'estat d'una llengua en un moment de la seva existència en el temps; **ideològic**, en el sentit que reflecteix la construcció i la categorització de la realitat que ens envolta, perquè reflecteix una visió del món i no una altra; **temporal**, perquè pot donar compte de la percepció d'una llengua en un moment determinat pel temps, però varia en funció del mateix paràmetre; un diccionari és, sens dubte, un producte **social**, atès que assumeix un paper de referent en un àmbit concret, té valor d'autoritat lingüística; **institucional**, quan dóna compte d'una norma de referència establerta per una institució normativa i reconeguda; qualsevol producte lexicogràfic pot ser concebut, també, com un producte **comercial**, **econòmic**, per tal com és objecte de transacció; **pedagògic**, si s'estudia com un instrument d'ensenyament i d'aprenentatge.

Però sobretot, un diccionari és un producte **lingüístic**, que recull un determinat tipus d'unitats d'una llengua i en dóna determinades informacions lingüístiques, i no lingüístiques però transmeses per mitjà de la llengua. D'aquí que la lexicografia es concebi com la matèria de la lingüística aplicada que s'ocupa de la confecció de repertoris lèxics i, en un sentit genèric, de diccionaris. (Usem la forma «diccionari» com a denominació genèrica de producte lexicogràfic. Aquesta denominació no exclou que assumim que no tots els productes lexicogràfics es configuren a l'entorn d'aquest tipus textual. Reconeixem que els productes lexicogràfics poden adoptar formats diferents, com ara vocabularis, lèxics, glossaris, nomenclàtors i terminologies, i adoptem aquesta denominació genèrica per simplicitat).

Com a matèria aplicada, la lexicografia no pot prescindir dels supòsits teòrics. Però pel fet que està destinada a resoldre situacions concretes, normalment lligades a ne-

cessitats socials, tampoc no pot prescindir dels coneixements pràctics. Com a lingüística aplicada, doncs, aplica les teories lingüístiques en camps en els quals la llengua és un element fonamental.

Aquesta pertinença a la lingüística que s'atribueix a la lexicografia és explicada per diversos lexicògrafs de maneres diferents. Des dels anys setanta, han anat apareixent diversos estudis que precisen i expliquen el seu àmbit d'actuació i, en qualsevol cas, en les diverses aproximacions es comparteixen alguns supòsits de partida:

- a) L'objectiu de la lexicografia és la producció de diccionaris i altres repertoris lèxics. La lexicografia està relacionada amb la codificació de l'ús, especialment en termes de vocabulari, en llibres de referència.
- b) La lexicografia està relacionada amb l'activitat pròpia de la lexicologia, de descriure alguns o tots els mots d'una o de més d'una llengua, especialment des del punt de vista del significat (de manera que s'assumeix que la lexicografia i la lexicologia són matèries diferents).
- c) La lexicografia té supòsits metodològics i metòdics propis, que es manifesten en els estudis de metalexigrafia (entesa en el sentit de l'activitat que fa del diccionari un objecte de reflexió i d'investigació, però que, per ella mateixa, no té el propòsit d'elaborar diccionaris).

Supòsits metalexigràfics: àmbits d'estudi de la lexicografia

Diversos són els estudis teòrics que tracten aspectes de metalexigrafia. Les propostes més comunes sobre la planificació, la gestió i la producció de diccionaris tenen en compte àmbits diversos, però la metalexigrafia actual sembla considerar com a elements essencials dos aspectes: d'una banda, els punts de vista que cal tenir en compte en el seu estudi i, de l'altra, els constituents que els formen.

Pel que fa als punts de vista, es prenen en consideració les tipologies lexicogràfiques, l'adaptació dels productes a les necessitats dels usuaris i les funcions per a les quals es conceben els diccionaris. Pel que fa als constituents que els formen, es tenen en compte els diversos nivells estructurals des dels quals es pot explicar la seva configuració, és a dir, les estructures lexicogràfiques.

1 Tipologies, finalitats i funcions

Els elements previs que descriuen la configuració de qualsevol diccionari i que han estat objecte de l'estudi metalexigràfic més recent són tres: el tipus de producte que es consulta, les finalitats per a les quals els usuaris consulten els diccionaris i les funcions per a les quals es conceben els productes. Determinar aquests elements demana establir a grans trets qui farà servir el diccionari, per a quina activitat i quina mena de producte concret necessita.

2.1.1. Les tipologies lexicogràfiques

Dit simplement, una tipologia lexicogràfica té per objecte classificar de manera precisa els diferents tipus de diccionaris. En la majoria dels casos, les tipologies que s'han formulat coincideixen a classificar les obres lexicogràfiques de manera general, sense posar un èmfasi especial en cap tipus concret.

En aquest sentit, diversos autors han intentat establir una classificació més o menys completa dels diferents tipus de diccionaris, però qualsevol classificació és complicada

per dos motius. En primer lloc, perquè els factors que condicionen l'aparició i el desenvolupament dels diferents tipus no només són lingüístics, sinó també històrics i culturals. I en segon lloc, perquè les obres lexicogràfiques que existeixen presenten en general una combinació de trets que pertanyen a categories de classificació diverses.

En qualsevol cas, el fet que una tipologia no pugui ser considerada definitiva i científica no vol dir que cada una de les proposades no ofereixi una classificació parcial dels usos d'alguns tipus de diccionaris en àmbits determinats. En general, les tipologies que es proposen combinen criteris diversos que condueixen a tipus lexicogràfics més o menys consensuats.

Així, segons els usuaris, els diccionaris s'especialitzen per a públic neòfit (o públic en general), aprenents, especialistes i mediadors lingüístics. Segons les funcions lexicogràfiques, els diccionaris poden ser per a la producció o per a la comprensió. Segons el nombre de llengües i el tractament que se'n faci, hi ha diccionaris monolingües, monolingües amb equivalències, bilingües i plurilingües. Atenent al tipus de llengües que es tracten lexicogràficament, es presenten diccionaris de llengües majoritàries i minoritàries. Partint del nombre de pols a l'entorn dels quals s'organitza la informació, els diccionaris són monofocals o bifocals. Quan es prenen com a punt de classificació els criteris de selecció de la nomenclatura, els diccionaris es classifiquen en generals i especialitzats. Finalment, segons el mitjà per al qual es construeixen, els diccionaris s'organitzen com a analògics (en suport paper) o digitals.

2.1.2. El punt de vista de l'usuari

Tots els lexicògrafs, sigui quina sigui l'orientació que defensin, coincideixen actualment almenys en un principi fonamental sobre els diccionaris: són productes que han de ser útils a un tipus possible o potencial d'usuari.

Partint d'aquest principi, els usuaris són un element essencial d'aquesta mena de productes i les seves característiques i necessitats condicionen la quantitat i el tipus d'informació que contenen els diccionaris. Però aquesta afirmació tan òbvia no és senzilla de concretar ni de definir. Determinar els usuaris dels diccionaris no és fàcil; i no ho és sobretot per motius de definició. Els aspectes que poden servir per caracteritzar els usuaris poden estar relacionats amb qüestions com ara l'edat, la competència en la llengua que més coneixen, el nivell de coneixement de les llengües estrangeres (que pot ser divers, si treballen amb més d'una llengua), o bé l'activitat (de producció o de comprensió) que duguin a terme.

Tot i així, cada vegada és més freqüent que els diccionaris es valorin en funció dels usuaris als quals es destinen. En aquest sentit es manifesten diversos estudis que valoren, per exemple, qui compra quins tipus de diccionaris, el perfil del comprador de productes lexicogràfics, les situacions en què s'usen els diccionaris, quina mena de productes s'usa per resoldre dubtes concrets, quines diferències hi ha en la consulta dels diccionaris, quin rol assumeixen els productes en àmbits diferents (com ara a l'escola, a casa o al despatx), amb quina freqüència es consulten diccionaris a les biblioteques, entre d'altres.

A més, cal tenir en compte que els usuaris de diccionaris estan directament vinculats a les activitats per a les quals i en les quals consulten diccionaris. D'aquí que també

han augmentat de manera considerable els estudis que posen en relació les activitats (per exemple, la traducció o la producció de textos de divulgació) amb les necessitats informatives que tenen els diversos tipus d'usuaris (com ara traductors o periodistes científics). En aquests estudis, es constata que els usuaris consulten diccionaris amb unes finalitats concretes, que van des de l'ampliació del coneixement de la llengua pròpia fins a la descodificació de textos en una altra llengua, passant per fer jocs amb les paraules o aprendre una llengua estrangera.

És evident que l'usuari potencial de qualsevol diccionari pot tenir graus diferents de formació lexicogràfica i també metalexigràfica, i que com més coneixement tingui dels dos tipus de formació enfocarà amb més garanties d'èxit la cerca al diccionari. Però el problema que es presenta a la majoria d'usuaris dels diccionaris és que, d'una banda, demanen un tipus d'informació que els diccionaris no contenen i, de l'altra, que la formació específica de maneig d'obres lexicogràfiques es deixa a la mera intuïció. Els usuaris aprenen com es fa servir un diccionari i quines informacions conté a través de la consulta mateixa, generalment després d'haver-ne fet nombroses sense èxit.

Tot i la utilitat dels diccionaris, es detecta que els usuaris no sempre troben el que busquen en un diccionari, en part a causa de les seves mancances: perquè tenen buits totals o parcials en el coneixement de la informació que el diccionari dóna, perquè tenen estratègies de navegació insuficients o poc desenvolupades, o perquè tenen dificultats per detectar el sentit més apropiat d'entre els que el diccionari els ofereix, entre altres casos.

A partir d'aquestes precisions, sembla raonable d'assumir que per fer funcionar un diccionari amb èxit cal un aprenentatge específic. No n'hi ha prou, tot i que és necessari, que el pròleg de l'obra expliqui com se separen les accepcions, ni que la part introductòria inclogui un quadre amb els signes de la transcripció fonètica. Cal que l'usuari que consulta un diccionari sàpiga prèviament i explícitament quina informació hi trobarà, com la trobarà, per a què li servirà i com l'haurà de fer servir. I aquestes informacions no apareixen en les parts preliminars dels diccionaris.

Aprofitant algunes d'aquestes reflexions, el currículum d'ensenyament secundari, en el marc de la reforma del sistema educatiu, introdueix el concepte de diccionari en l'aprenentatge de llengua. A partir de les recomanacions oficials, els estudiants de secundària haurien de saber, en acabar el seu període d'escolarització obligatòria, què és un diccionari, quins tipus de diccionaris hi ha, com s'especifiquen els diversos sentits d'un mot en un diccionari, per a què serveixen les abreviatures i quins tipus d'abreviatures recull l'obra, què és i com es fa una definició, entre molts altres coneixements. Al costat de conceptes procedimentals com els que recollim, n'apareixen d'altres de relacionats amb un mínim coneixement metalexigràfic, imprescindible si es vol que l'usuari d'aquest nivell consulti diccionaris i els faci servir amb eficàcia i sàpiga seleccionar el diccionari que més li convingui per a cada tipus de necessitat lingüística.

2.1.3. Les funcions lexicogràfiques

Els diccionaris tenen per funció cobrir les necessitats dels usuaris, que els entren amb finalitats diverses. Els dos grans usos prototípics que es poden atribuir als usuaris

de diccionaris són la **consulta puntual**, amb la finalitat de resoldre problemes i dubtes específics normalment amb relació a la codificació o descodificació d'un text, i la **utilització didàctica**, en el sentit d'instrument d'ensenyament i aprenentatge d'una llengua.

Per tal de donar una resposta més afinada a les necessitats dels usuaris, els diccionaris s'especialitzen per funcions. És en aquest sentit que s'introdueixen les nocions de funció de producció i funció de recepció, entenent per funció productiva d'un diccionari la que permet dur a terme activitats de codificació de textos i per funció receptiva la que fa possible realitzar activitats de comprensió de textos.

Aquests dos conceptes que es posen en joc tenen els mateixos propòsits: establir que a activitats lingüístiques amb diferents funcions els corresponen tipus de diccionaris diferents. I, si és així, els diccionaris orientats a la producció o a la comprensió haurien d'implicar necessàriament obres lexicogràfiques diferents, perquè fer opció per una o altra funció implica atendre de manera especial unes necessitats específiques.

2 Estructures lexicogràfiques

Els diccionaris i altres productes lexicogràfics són textos formalitzats en un grau major o menor i aquesta formalització es manifesta en l'ús de determinats codis interns i en l'articulació d'estructures estandarditzades.

A més de constituir un tipus d'obra lexicogràfica, un diccionari és també un tipus de text. Anomenar "text" una successió d'informacions suposa que les diferents dades que inclou presenten algun tipus de dependència mútua, és a dir, que no apareixen de manera aleatòria. L'estructura interna d'un text de vegades resulta immediatament evident, i d'altres vegades, cal un treball acurat per determinar-la. En qualsevol cas, si és un "text", és possible identificar els trets característics que fan que la successió d'informacions sigui coherent i, a més, que estigui cohesionada.

Des d'aquest punt de vista, els diccionaris són productes analitzables com a textos i des de perspectives diferents. Una aproximació global als diccionaris els concep com a productes multiestructurals, és a dir, com a conjunt d'estructures superposades. Les estructures representen, en definitiva, punts de vista des dels quals es pot analitzar i explicar l'organització d'un diccionari.

De manera convencional, i des d'aquesta aproximació lexicogràfica, s'estableixen cinc nivells estructurals que permeten explicar els productes denominats així: la **hiperestructura**, la **macroestructura**, la **microestructura**, la **iconoestructura**, i les **estructures d'accés**. En cadascun d'aquests nivells, es fa èmfasi en algun element fonamental del diccionari, però no s'arriba a descriure completament el diccionari.

El nivell estructural, llavors, es presenta com el fil conductor de la descripció, que dona compte de la selecció i l'organització dels aspectes fonamentals: en la hiperestructura, dels components; en la macroestructura, dels continguts informatius; en la microestructura, de les indicacions que conformen els articles lexicogràfics; en la

iconoestructura, dels elements visuals; i en les estructures d'accés, de les relacions que s'estableixen entre tots els components del diccionari.

2.2.1. La hiperestructura

La hiperestructura comprèn l'organització general de la informació de l'obra, i es descriu per la manera com s'organitza i es classifica el contingut en un nombre de categories convencionals que tenen naturalesa jeràrquica. Descriure i analitzar un diccionari des d'aquest punt de vista implica, d'una banda, explorar quins aspectes del diccionari afecta i, de l'altra, explicar com es representen.

Pel que fa als elements que són objecte d'un estudi hiperestructural, destaquen en primer lloc els components primaris i els tipus de textos que constitueix cada component. El màxim de textos que poden formar part de cada component es distribueix segons que es puguin considerar obligatoris o opcionals, tot i que sigui evident que la magnitud i les especificitats de cadascun dels textos estaran condicionades per la finalitat de l'obra, les necessitats dels usuaris als quals s'adreça i les característiques que es vulguin conferir a l'obra.

Els tipus de textos que es poden considerar obligatoris són la part inicial i el cos del diccionari. Són opcionals, en canvi, els textos que componen la part final del diccionari.

En la part inicial apareixen diverses classes de textos que es poden diferenciar segons que siguin textos d'orientació o bé textos de presentació. Els textos d'orientació del diccionari tenen la funció de situar l'usuari davant de l'obra que consulta. Habitualment, aquest bloc textual està constituït per quatre menes de textos, que són el títol del diccionari, l'índex, la guia d'ús i les dades metalingüístiques. Els textos de presentació del diccionari, també obligatoris, tenen la funció de facilitar a l'usuari un criteri per determinar si l'obra que pretén consultar s'adapta a les seves necessitats. Es tracta de textos que poden ser quantitativament i qualitativament diversos. En general, se solen concretar en el pròleg, el prefaci i la introducció. La part inicial del diccionari bilingüe com a tipus de text s'acaba quan comença el cos del diccionari, que conté els articles del diccionari amb tractament lexicogràfic.

La part final dels diccionaris, de caràcter opcional, és un conjunt de textos que apareixen sempre darrere el cos del diccionari. En alguns diccionaris, en acabar la lletra Z no s'inclou cap altra informació, perquè les dades que hi haurien pogut aparèixer ja han aparegut en altres parts (seria el cas dels diccionaris que contenen parts inicials molt àmplies, que fan innecessària una ampliació de la part posterior). En altres casos, hi ha algunes dades que, tot i que haurien pogut incloure's dins el cos del diccionari o bé en la part inicial, l'autor ha preferit de col·locar al final. Així, per exemple, els diccionaris poden incloure informació sobre la fonètica, l'ortografia i la gramàtica de les llengües que es tracten en el diccionari.

2.2.2. La macroestructura

Descriure i analitzar un diccionari des del punt de vista de la macroestructura implica centrar l'atenció en tres aspectes, que són els que constitueixen aquest nivell estruc-

tural: el conjunt de les entrades que s'han seleccionat per a la seva nomenclatura i la selecció mateixa d'aquestes entrades, la seva forma de representació i l'ordre en què es presenten.

Partim de la base que un diccionari pot contenir més d'una macroestructura i que aquest fet és habitual en els diccionaris que hi ha al mercat. Qualsevol llista, ordenada a partir d'algun criteri preestablert i de la qual es doni informació lexicogràfica constitueix una macroestructura. Així es consideraria una llista paral·lela de noms propis, una de pesos i mesures o la mateixa llista d'abreviatures que s'usa al diccionari. El que no es pot negar, però, és que el paper més destacat en l'estudi del nivell macroestructural, el té la nomenclatura principal del diccionari i, per això, es considera que les diverses nomenclatures que poden aparèixer en un diccionari són complementàries de la principal.

La **selecció de la nomenclatura** d'un diccionari és el resultat d'aplicar una sèrie de criteris segons els quals s'inclouen o s'exclouen unitats del diccionari. Els criteris que se solen considerar més rellevants són la freqüència d'ús (segons el qual només passen a formar part de la nomenclatura d'un diccionari les unitats més freqüents, que es determinen per l'anàlisi estadística d'un corpus generalment escrit), la importància d'una unitat lèxica dintre del conjunt del vocabulari utilitzat (per mitjà del qual tenen entrada al diccionari les unitats lèxiques que tot i ser poc documentades hi han de ser presents, atesa la seva importància), el criteri de normativitat (atenent el qual cal controlar la inclusió d'estrangerismes en el diccionari, sobretot si és normatiu en el sentit d'institucional) i el criteri d'adequació a la percepció social (que permet ometre o incloure en la nomenclatura dels diccionaris mots tabú).

Pel que fa a la **forma de representació de les entrades**, s'assumeix que el nombre d'entrades d'un diccionari sol estar amb relació a la quantitat d'informació que aporta. En aquest sentit, els editors i autors d'obres, en els textos introductoris, en les portades o en les contraportades de les obres donen informacions sobre la quantitat d'entrades i d'accepcions que contenen, amb afirmacions del tipus: "conté més de 40.000 entrades i 30.000 accepcions".

Però aquesta afirmació pot conduir a més d'una interpretació, perquè no té sentit afirmar en abstracte que un diccionari té més de 130.000 entrades, per exemple, si no s'acompanya d'una descripció del concepte d'entrada. Si per entrada entenem l'article sencer de diccionari, tindrem un concepte d'entrada; si, per contra, es concep l'entrada de diccionari com a sinònim de lema, es descobreix un concepte d'entrada diferent, amb les consegüents discrepàncies a l'hora de valorar la dimensió d'un diccionari.

Per tal de sistematitzar la noció de nombre d'entrades, la metalexicografia ha convingut a usar el concepte de lema com un signe delimitat per marcadors que ocupa una posició determinada en l'interior del text lexicogràfic.

I pel que fa a l'**ordenació de les entrades**, l'ordenació dels materials lèxics es presenta com un dels aspectes complexos de la macroestructura d'un diccionari. Els dos sistemes habituals d'ordenació són l'alfabètic (que és el més freqüent) i el sistemàtic (és a dir, una ordenació de les entrades del diccionari que gira l'entorn d'un nombre prèviament establert de descriptors, normalment temàtics). Un mateix repertori pot, per descomptat, usar els dos sistemes d'ordenació de les entrades.

2.2.3. La microestructura

El tercer nivell des del qual es poden explicar els diccionaris és el microestructural. Aquesta estructura es concep com el conjunt d'indicacions que es donen, de manera ordenada, en els articles lexicogràfics. Les indicacions s'entenen com a marques explícites que transmeten un determinat tipus d'informació.

Una mateixa indicació, però, pot transmetre més d'un tipus d'informació i, alhora, un mateix tipus d'informació pot ser transmès per més d'una indicació. Per exemple, les marques d'assignació temàtica, és a dir, d'ús d'un lema a un camp de coneixement determinat (com ara dret o arquitectura), transmeten informació pragmàtica, però també semàntica (per tal com restringeixen un sentit del lema); al seu torn, la informació semàntica és aportada per la definició, l'equivalència, i també pels exemples o els contextualitzadors.

MOSTRA D'ARTICLE de diccionari monolingüe, d'orientació general i sincrònica

Lema	acció f Manifestació d'una força, manera d'obrar d'una causa, compliment d'una funció. <i>L'acció de la calor sobre els cossos. L'acció de la llum sobre la vegetació. L'acció d'un remei, d'un verí, de l'opi, sobre l'organisme. L'acció dels àcids sobre el coure. Caure sota l'acció de la llei. L'acció a distància. Accions físiques, químiques, fisiològiques. L'acció del cor. Verb d'acció.</i> ESP Manifestació de la voluntat. <i>Jo no he fet cap mala acció a ningú. Cadascú és fill de les seves pròpies accions. Privar l'acció a algú. No és un home fet per a l'acció. Home d'acció. La conducta d'algú es manifesta en les seves accions, en els seus actes habituals.</i> <i>acció de gràcies</i> Expressió, manifestació, d'agraïment. Fet d'armes. <i>La presa de la ciutat fou una acció brillant.</i> ESA Combat entre forces poc nombroses. <i>Entraren en acció.</i> Moviment del cos que manifesta un estat d'ànim, una intenció. <i>Va fer acció de fugir.</i> <i>acció directa</i> Enfrontament directe entre patrons i obrers, al marge del marc legal establert. <i>acció reflexa</i> Reflex. En un orador, en un actor, en les actituds, els gestos, que acompanyen la paraula. En un drama, en un poema, en una novel·la, etc. el fet principal que es representa o es narra, la manera com es desenrotlla. <i>La unitat d'acció. El nus de l'acció. El desenllaç de l'acció. El lloc de l'acció.</i> En jur., facultat d'exigir als òrgans judicials de l'Estat que dictin resolució sobre un conflicte o sobre una petició mitjançant procés. Exercici d'un dret davant la justícia, i dret de demanar alguna cosa en un judici. <i>Acció civil, criminal, personal, pública. Promoure una acció.</i> <i>acció d'ofici</i> Acció civil o penal incoada pel jutge o tribunal per ministeri de la llei, a instància del ministeri fiscal o a iniciativa pròpia. <i>acció social</i> Qualsevol acció executada per un individu, un grup o una institució en funció de l'existència d'altres individus. En econ., cadascuna de les parts iguals que constitueixen un capital social que dona dret als beneficis d'una societat autònoma o d'una societat comanditària. <i>Una emissió, una ampliació de 100 milions de pessetes en mil accions.</i> Títol representatiu d'una acció. <i>Hem comprat una acció.</i> <i>acció preferent</i> Acció que atorga uns drets especials al seu propietari. En fis., força amb què els cossos o els agents físics actuen els uns damunt els altres. <i>acció a distància</i> Acció que exerceix un cos damunt un altre, de manera directa i immediata, sense cap agent intermediari. Producte de l'energia pel temps, o també producte del moment lineal o quantitat de moviment per l'espai relatiu a la impulsió efectuada. <i>acció de massa</i> En una reacció química, influència que sobre la composició de la mescla en estat d'equilibri, exerceixen les concentracions o masses actives de les substàncies que hi participen.
Informació gramatical	
Marca	
Definició	
Subentrada	
Separador d'accepció	
Exemple	
Contextualitzador integrat	

Diccionari de la Llengua Catalana. Barcelona:
Institut d'Estudis Catalans, 1995

Cada indicació sol tenir un lloc assignat en l'article lexicogràfic, de manera que els articles es construeixen segons patrons establerts. Els patrons varien segons els diccionaris, però al marge de les especificitats, és habitual que un article s'iniciï amb el lema, continuï amb la informació gramatical, la segueixi la semàntica i acabi amb la pragmàtica.

Les indicacions més habituals en els diccionaris són el lema, la informació gramatical, les marques, els contextualitzadors, la definició, l'equivalència, els exemples, les accepcions, les subentrades i la informació fonètica:

- a) El **lema** és la forma amb què es representa un paradigma flexiu en un diccionari. Aquesta representació segueix criteris de consens internacional que permeten identificar-lo perfectament.
- b) La **informació gramatical** és un dels elements quantitativament més productius de la microestructura dels diccionaris. Aquesta informació pot ser morfològica o sintàctica i apareix associada al lema, o a l'equivalent en els diccionaris bilingües, tot i que n'hi pot haver en altres parts del diccionari, com ara en els mateixos articles, en seccions separades com a annexos i, sovint, de forma combinada. És més o menys extensa en funció de la dificultat gramatical de cada llengua.
- c) Les **marques** són una altra indicació rellevant de l'article lexicogràfic i tenen un valor molt divers. Poden delimitar l'àmbit temàtic en què s'usa el lema, la zona geogràfica d'on és propi i la restricció temporal a què es considera sotmès, entre altres aspectes.
- d) Els **contextualitzadors**, també denominats glosses, són sintagmes explicatius que situen el lema, o l'equivalent en els diccionaris bilingües, en un context més explícit que el que pot oferir una marca, per bé que no són imprescindibles en alguns tipus de diccionaris si la informació pragmàtica i la gramatical són prou completes. Sovint es presenta com a contorn integrat en la definició.
- e) L'**equivalència**, que és el nucli de la informació microestructural dels diccionaris bilingües, dona pistes a l'usuari sobre com ha de descodificar el lema. La funció bàsica de l'equivalència en el diccionari és servir d'ajuda en la traducció, que es pot concebre com l'activitat que trasllada una idea expressada per una unitat en una llengua de partida a una altra unitat o expressió en la llengua d'arribada.
- f) La **definició** és el nucli de la informació microestructural dels diccionaris monolingües. Es construeix a l'entorn d'una fórmula fixada que, segons les tradicions lexicogràfiques, va des de la màxima formalització fins a l'explicació, com és freqüent en els diccionaris d'aprenentatge. La seva funció és explicar el sentit o el significat del signe lemàtic que la precedeix i es delimita com una fórmula que expressa el contingut semàntic d'un signe lingüístic. A més, descriu i delimita el significat d'aquesta unitat lèxica respecte de les altres unitats que formen part del mateix sistema lingüístic.
- g) Els **exemples** donen informació implícita de la definició, de l'equivalent o del lema. L'exemple és un element constituent dels articles dels diccionaris que els re-

quereixen per dos motius: bé perquè tota la informació que hi ha en un article de diccionari no exemplifica prou l'ús del mot entrat, de la definició o dels equivalents de traducció, bé perquè sense els exemples no es podria mostrar la multifuncionalitat i poliedricitat que cada unitat té o pot tenir.

- h) Les **accepcions** són els diversos sentits que té un mot. En general, es pot afirmar que les accepcions, que figuren en els diccionaris subordinades als lemes, són més pròpies dels diccionaris que tracten simultàniament un nombre elevat d'àrees temàtiques, cosa que afavoreix la confluència de mots amb sentits diferents dintre de la mateixa obra. Es poden presentar formant part del mateix article que l'entrada principal, o bé poden aparèixer amb independència de l'entrada principal, i constituint, per tant, una entrada pròpia.
- i) Les **subentrades**, denominades també infralemes, són les entrades formades sobre la base del sintagma de l'article i formen part d'un lema principal. Es tracta majoritàriament d'unitats polilexemàtiques que tenen diverses possibilitats de classificació: poden figurar en el mateix article del seu lema principal o bé tenir entrada pròpia.
- j) La informació **fonètica** és un element rellevant o irrellevant en segons quin tipus de diccionari. És rellevant en els casos en què la pronúncia no seria previsible o transparent per a l'usuari; és, consegüentment, innecessària en els casos en què l'usuari no ha de fer cap transformació entre la grafia i la pronúncia d'un mot.

2.2.4. La iconoestructura

El quart nivell estructural de descripció d'un diccionari es pot denominar iconoestructura, per tal com s'orienta a l'explicació dels recursos lexicogràfics des del punt de vista de la imatge.

La imatge es concep com a suplement, però també com a substitut de la informació enciclopèdica d'un producte lexicogràfic. Independent o dependent dels articles, complementa la informació que aquests donen, i sovint adquireix un valor estètic. La seva inclusió en un diccionari dependrà, com és evident, del tipus de diccionari en què s'incloguin, i també del tema que il·lustrin. No es pot negar el valor aclaridor i de suplement informatiu que representa una il·lustració per a determinats temes (com ara els objectes), i no es nega la coincidència que es pugui establir entre text i il·lustració.

En general, les il·lustracions es presenten en forma de reproduccions d'objectes o de fenòmens (per mitjà d'una fotografia), en forma de reproduccions parcials amb finalitats d'afavorir la comprensió, o per mitjà d'il·lustracions abstractes (i usen, llavors, quadres i diagrames diversos).

Les il·lustracions es poden classificar, des del punt de vista històric, a partir de quatre criteris:

- a) monofigurals (com ara un sol objecte), o polifigurals (més d'un mateix tipus d'objecte).
- b) totals (l'objecte sencer) o parcial (una part de l'objecte).

- c) contextualitzada (un objecte damunt d'un altre objecte), o bé aïllada (l'objecte independent).
- d) a escala (que permet relacionar l'escala del referent) o sense escalar (la qual cosa no permet fer-se una idea de la talla d'allò que representen en termes absoluts).

Al llarg de l'última dècada del segle XX apareix la il·lustració anafòrica (la que situa en l'interior d'un quadre una imatge i n'extreu en un globus de lupa un dels elements i l'amplia).

Un dels valors afegits de la il·lustració és el terminològic, però el més rellevant darre-rament és el valor de la il·lustració en la lexicografia hipertextual. L'hipertext permet reenviar tantes imatges com calgui i evita al diccionari la càrrega que tenia la il·lustració en el diccionari analògic (que obligava, a més, a desplaçar informació per tal de fer-li lloc). La il·lustració, en el mitjà digital, no ha de ser considerada ja un luxe, sinó un element específic del diccionari, sobretot en aquells diccionaris, com ara els escolars, que l'exigeixen.

2.2.5. Les estructures d'accés

Explicar la configuració d'un diccionari des del punt de vista de les estructures d'accés implica, d'una banda, detectar els tipus de relacions que s'estableixen entre els diversos components d'un diccionari i, de l'altra, descriure els components que estan relacionats.

Des del punt de vista de l'ús que se'n farà, el diccionari preveu un o més d'un recorregut ideal. S'especifiquen unes determinades vies d'accés a la informació mitjançant unes àncores (que són les indicacions) que es connecten entre si per mitjà de nusos (que són les marques explícites o implícites de vinculació), a partir dels quals se segueix un determinat camí de recuperació de la informació.

L'important, però, és que l'usuari pugui accedir a la informació que el diccionari li ofereix i, per això, cal que el diccionari prevegi uns recorreguts més o menys transparents. A més, aquests recorreguts han d'estar d'acord amb les necessitats informatives i les possibilitats de navegació per la informació que els usuaris tinguin.

El primer nivell de connexió d'informació s'estableix entre les relacions implícites i les relacions explícites. Són relacions explícites els vincles entre indicacions, fets per mitjà de marques lexicogràfiques. Són implícites les relacions que s'estableixen entre unitats per mitjà d'instruccions no lexicogràfiques (per exemple, la relació que hi ha entre dos lemes com ara "cantar" i "jugar" en un diccionari monolingüe, en què la relació implícita mostra que tots dos són verbs i que comparteixen un mateix model de conjugació; la relació que s'estableix entre les dues unitats va més enllà de les marques explícites que el diccionari ofereix).

Les relacions lexicogràfiques són, preferentment, explícites, i tot i que no es limiten al diccionari com a producte acabat, solen tenir el seu àmbit d'actuació en el marc d'aquest producte. Les relacions més habituals són de tres tipus: horitzontals, verticals i transversals:

- a) **Horitzontals**, és a dir, d'una indicació a una altra indicació en el límit de l'article, com ara la relació que s'estableix entre una marca gramatical i el lema cap al qual orienta.

- b) **Verticals**, és a dir, d'una indicació a una altra indicació entre dos articles diferents, com ara el nexa que vincula un article a un altre per mitjà de la marca *veg*.
- c) **Transversals**, és a dir, d'una indicació a un component del diccionari que no forma part de la nomenclatura principal, com ara una marca d'assignació temàtica a la llista de marques temàtiques que ofereix el diccionari en la part introductòria.

La noció de via d'accés a la informació ha adquirit recentment un auge important, a causa de l'aparició cada vegada més intensa de la lexicografia digital. Els diccionaris en CD Rom, o els més moderns digitals a Internet, han revolucionat la perspectiva lexicogràfica tradicional. Els diccionaris es distingeixen, també, pel grau d'hipertextualitat que presenten: els diccionaris màquina (que tenen per finalitat automatitzar un nombre determinat de tasques, com ara la traducció automàtica o la traducció assistida per ordinador), els diccionaris informatitzats (que representen la versió electrònica d'un diccionari en paper), els diccionaris electrònics (concebuts com a productes consultables des d'un mitjà electrònic) i els diccionaris en línia o diccionaris hipertextuals (que poden ser generalistes, monolingües, multilingües, etc. i estan disponibles, la majoria gratuïtament, a Internet).

Des del punt de vista de les habilitats requerides als usuaris, cal tenir en compte que l'usuari d'un diccionari editat en paper accedeix a la informació mitjançant les vies d'accés que preveu el diccionari, que són de tipus intern, però també extern. La lexicografia digital permet, d'una banda, que l'usuari accedeixi a un volum important d'informació de manera fàcil, ràpida i econòmica, però de l'altra li exigeix unes habilitats de navegació més complexes que les que demanava la consulta en paper dels diccionaris. L'usuari s'ha de familiaritzar, per exemple, amb la interfície concreta de cada diccionari, amb el seu sistema d'interrogació, o amb el fet que sovint no pot veure altra informació que la que demana.

Les estructures d'accés, ara, assumeixen el punt de vista de l'usuari, en el sentit que s'estudia també la manera com l'usuari accedeix i recupera la informació que el diccionari li ofereix. No n'hi ha prou a pensar en les vies internes d'accés a la informació del diccionari, perquè cal tenir en compte les estratègies de navegació externes.

Així, comença a ser habitual que un diccionari especialitzat permeti la consulta d'informació enciclopèdica per mitjà d'un vincle senzill. L'usuari que vol saber, per exemple, no només què significa el lema "lleï orgànica", sinó la mena de lleï d'aquesta naturalesa que un parlament ha dictat en un període de temps concret, pot recuperar aquesta informació fent només un clic des del ratolí de l'ordinador.

Alhora, es desenvolupen interfícies per a usuaris específics, de manera que es comença a plantejar la necessitat d'oferir a l'usuari no només la informació que demana, sinó la que l'ordinador, gràcies a determinades instruccions, reconeix que l'usuari pot necessitar. Aquest camp, tot just estrenat, demana als lexicògrafs un entrenament específic en el coneixement d'estratègies de cerca selectiva d'informació.

Finalment, no es pot deixar de banda la qüestió de les vies externes d'accés a la informació. L'usuari que vol consultar un diccionari en línia hi pot accedir per diverses vies: per mitjà de cercadors de tipus universal, pel diccionari concret si en coneix l'adreça, i per mitjà dels portals temàtics especialitzats, que cada vegada són més coneguts. Si bé la cerca és possible per tots tres mitjans, sembla que el recurs més rendible

és el de l'accés per mitjà dels portals específics. I de portals, entesos en el sentit de vies d'entrada a un conjunt de pàgines vinculades, n'hi ha de menes diferents: d'orientació general amb un apartat lexicogràfic, d'orientació lingüística amb contingut lexicogràfic, i també portals d'orientació estrictament lexicogràfica.

Bibliografia seleccionada i comentada

BERGENHOLTZ, H. I. S.TARP (1995): *Manual of specialized lexicography*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Manual actual sobre lexicografia especialitzada. Posa èmfasi en els components enciclopèdic i lingüístic que han de formar part d'aquest tipus de repertoris i explica detalladament el mètode d'elaboració de diccionaris especialitzats.

CABRÉ, T. i M. LORENTE (1989): *Els diccionaris catalans. 1940-1988*. Barcelona: Editorial Empúries.

Catàleg exhaustiu de les obres lexicogràfiques publicades en català, en un període de cinquanta anys.

GELPÍ, C. (1997): *Mesures d'avaluació de diccionaris bilingües*. Microfitxes. Barcelona: Universitat de Barcelona

Visió panoràmica de les característiques de la metalexiconografia, específicament bilingüe. Ofereix una proposta d'avaluació per a diccionaris bilingües, extrapolable a diccionaris d'altres menes.

PRUVOST, J. (2000): *Dictionnaires et nouvelles technologies*. París: Presses Universitaires de France

Manual sobre lexicografia digital. Molt completa la part que fa referència als diversos graus d'informatització d'un diccionari.

WEGAND, E., HAUSMANN, F. J., *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires*. Berlín-Nova York: Walter de Gruyter

Prop de 400 articles destinats a temes lexicogràfics diversos: lexicografia monolingüe, bilingüe, especialitzada, específica per llengües. Editats entre 1989 i 1991, en tres volums, l'obra és encara de plena actualitat.

ZGUSTA, L. (1971): *Manual of Lexicography*. La Haia: Mouton.

Manual més clàssic de lexicografia, específicament monolingüe. És probablement el manual més citat en treballs de lexicografia.

Portals lexicogràfics d'interès

<http://www.yourdictionary.com/>. Portal lexicogràfic específic i d'abast internacional. Molt actualitzat i especialment útil pels vincles que estableix amb altres portals d'interès lexicogràfic.

La col·lecció «*El que sabem de...*» consta d'una sèrie d'articles de suport a la docència sobre temes d'interès general, monogràfics i aplicats a cada àrea concreta. Aquesta col·lecció és una obra col·lectiva, concebuda, dissenyada i creada al Departament d'Edicions Educatives de Grup Promotor/Grupo Santillana de Ediciones, SA, sota la direcció d'Enric Juan i Redal.

En la seva realització han intervingut:

Text: *Cristina Gelpí Arroyo*

Equip tècnic:

Disseny gràfic: *José Crespo i Rosa Marín*

Diagramació: *José María Sánchez de Ocaña Gómez*

Direcció tècnica: *Angel García Encinar*

Direcció d'Investigació i Projectes: *Jaume Mascaró*

Edició: *Montse Saborit*

© 2000 by Grup Promotor/Grupo Santillana de Ediciones, SA
Frederic Mompou, 11 (Vila Olímpica). 08005 Barcelona

PRINTED IN SPAIN

Impress a:

Dipòsit legal:

■ SÈRIE DE LLENGUA. TÍTOLS PREVISTOS

(1) VOLUMS DE TEMA GENERAL

- La lingüística catalana, avui
- El català actual
- La història de la llengua catalana
- Gramàtica històrica del català
- La dialectologia catalana
- La fonologia del català
- La morfologia del català
- La lexicologia del català
- La semàntica
- La sintaxi del català
- La sociolingüística del català
- La pragmàtica del català
- La retòrica
- L'anàlisi del text i el discurs
- L'antropologia lingüística
- La psicolingüística
- La història de la lingüística

(2) VOLUMS DE TEMA MONOGRÀFIC

- Els inicis de la llengua
- El català medieval
- El català als segles XVI-XVIII
- El català al segle XIX
- El català al segle XX
- El català septentrional
- El català nordoccidental
- El català central
- Els dialectes balears
- El valencià
- La llengua estàndard
- Llengua i mitjans de comunicació
- Les varietats funcionals del català
- El català col·loquial i la conversa
- El català científic i tècnic
- Les varietats socials del català
- Les varietats generacionals del català
- Les classes de paraules
- La morfologia flexiva
- La morfologia derivativa
- Els pronoms
- El verb
- El sintagma nominal
- El sintagma verbal
- Les classes d'oracions
- L'oració simple
- L'oració composta
- Els connectors
- Les preposicions
- Les conjuncions

(3) VOLUMS DE TEMA APLICAT

- Ensenyar llengua, avui
- L'expressió oral
- L'expressió escrita
- La comprensió oral
- La comprensió escrita
- El comentari de textos no literaris
- Els tipus de text
- Els textos expositius
- Els textos narratius
- Els textos descriptius
- Els textos argumentatius
- L'ús dels diccionaris
- L'aprenentatge del vocabulari
- L'aprenentatge de l'ortografia
- La transcripció fonètica
- La llengua i les noves tecnologies
- La traducció
- La lexicografia
- La terminologia
- L'etimologia i l'onomàstica
- La gramàtica normativa
- L'ensenyament de segones llengües